

DE L'ALQUERIA I DEL RAFAL (I DE LA MARINA) A LA POSSESSIÓ: UNA HIPÒTESI SOBRE L'ORIGEN D'UN CANVI ONOMÀSTIC A LA RURALIA DE MALLORCA (SEGLES XV-XVI)

Antoni Mas i Forners

Universitat de les Illes Balears

Resum: Des del segle XIII (1230) i fins devers mitjan segle XV, les mitjanes i grans propietats de la ruralia de Mallorca solien ser denominades alqueries, rafals i marines. A partir de mitjan segle XV començaren a ser conegudes generalment com a possessions. Aquest treball intenta dilucidar quines varen ser les causes d'aquest canvi onomàstic.

Paraules clau: Història agrària, història medieval, canvi social, geografia històrica, canvi onomàstic

Abstract: From the 13th century (1230) to about mid 15th century, the medium and large properties of rural mallorca were called usually *alqueries*, *rafals* and *marines*. From the middle of the 15th century they began to be known as possessions. This paper tries to elucidate which were the causes of this onomastic change.

Key words: Agrarian history, medieval history, social change, historical geography, onomastic change.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 8 de novembre de 2018.

Abreviatures: AMSM = Arxiu Municipal de Santa Margalida, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Aqueològica Lul·liana*.

Aquest treball s'ha duit a terme en el marc del projecte *Elaboración de la metodología para la caracterización del paisaje histórico mediterráneo: entre la explotación y la sostenibilidad. Comprender el pasado y planificar el futuro* (HAR2015-65870-R) finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad. Així mateix s'ha realitzat com a part de les activitats dels grups de recerca CLIMARIS (*Climatologia, hidrologia, riscs naturals i territori*, línia de recerca: Caracterització del paisatge actual a partir de la seva evolució històrica) i GRESMED (*Estudis Medievals*), tots dos de la Universitat de les Illes Balears.

A partir de les dècades centrals del segle XV, i gairebé coincidint amb el procés de desposseïció pagesa que es va produir a la ruralia mallorquina, i els plets entre la ciutat i la Part Forana sobre la contribució per aquests béns,¹ les parcel·les –o conjunt parcel·laris– de dimensions considerables, anomenades fins aleshores alqueries, rafals i marines, passaren a ser conegudes com a possessions. Aquest canvi onomàstic, que s'inicià de manera brusca, ja s'havia consumat a darreries del segle XVI. Des d'aleshores ençà, el mot possessió va constituir la denominació absolutament predominant a fi de designar les antigues alqueries, rafals i marines.² Es fa necessari, per tant, tractar d'explicar a què es deu aqueixa variació de nomenclatura i precisar si estava relacionada amb els canvis socials que s'experimentaren a Mallorca quan es va produir aqueixa mutació onomàstica. És el que malavejarem de fer a les tires que segueixen.

Convé parar esment, tanmateix, que aqueixa qüestió ja havia cridat l'atenció de diversos autors. La primera reflexió de naturalesa historiogràfica sobre l'origen del concepte que coneixem –i que es paga reproduir– és obra d'en Josep Ramis d'Ayreflor (1932-1933), segons el qual, després de la conquesta feudal de 1229-1232,

A Mallorca, com també a València, s'anomenaven aquelles grans heretats Alqueries, que segons tots els historiadors, i ho confirmen els documents, eren les principals a on radicaven les cases solars i que comprenien moltes vegades diferents parts o porcions de terra que

1 Sobre aquests processos són de consulta obligada el treball clàssic de Josep Maria Quadrado (QUADRADO, J.M.: *Forenses y ciudadanos. Historia de las disenciones civiles en Mallorca en el siglo XV. Segunda edición aumentada*, Palma, 1895 [1986]) el més recent d'en Guillem Morro (MORRO VENY, G.: *Mallorca a mitjan segle XV. El Sindicat i l'alçament forà*, Palma, 1997) i especialment l'extensa nòmina de treballs de JOVER AVELLÀ, G.: "Una crisi de la renda feudal? Mallorca, 1330-1500", *Estudis d'Història Econòmica*, 1992/1, p. 31-55; "La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis històrics*, V, 1994, p. 81-100; "Endeumentament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524", *Recerques*, 33, 1996, p. 9-32; *Societat rural i desenvolupament econòmic a Mallorca. Feudalisme, latifundisme i pagesia, 1500-1800*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1997; "Nobleza terrateniente y crecimiento agrario. Mallorca en la segunda mitad del siglo XVI", a BELENGUER, E. (coord.): *Felipe II y el Mediterráneo, vol 1, (Los recursos humanos y materiales)*, Barcelona, 1999, p. 195-228; "La depressió baixmedieval als camps mallorquins: la crisi de la pagesia benestant i la formació de l'aristocràcia terratinent: 1350-1500", *Història de les Illes Balears*, vol. 2, Barcelona, 2004, p. 155-178; "El món rural en els segles XVI i XVII. Societat rural i creixement agrari a Mallorca: 1500-1750", *Història de les Illes Balears*, Palma, 2004. Vegeu també els seus treballs en col·laboració: JOVER, G.; MOREY, A.: "Les possessions mallorquines: una modalitat d'organització de l'espai agrari i de l'explotació del treball", a CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (edit.): *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània: masos, possessions, poderi*, Girona, 2003, p. 127-238; JOVER, G.; PONS, J.: *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'illa de Mallorca, 1400-1660*, Girona, 2012; MOREY TOUS, A.; JOVER AVELLÀ G. (coord.): *Les possessions mallorquines. Passat i present. Edició a cura de Gabriel Jover i d'Antònia Morey*, Palma, 2012. Un hom pot veure, així mateix, MAS FORNERS, A.: "Una aproximació a l'evolució de la nomenclatura i la toponímia de les parcel·les i propietats d'ús agrari i ramader a Santa Margalida", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, p. 299-310; MAS FORNERS, A.: "Endeumentament pagès i alienació de la terra a Mallorca durant la segona meitat del segle XV: l'exemple del terme de Maria de la Salut", *BSAL*, 64, 2008, p. 89-114; MAS FORNERS, A.: *Colonització, feudalisme, canvi social i paisatgístic a Mallorca (segles XIII-XVI). Una aproximació a partir de l'estudi de l'antic terme de Santa Margalida*, Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears, Palma, 2017.

2 Deven a en Tomàs Vibot la definició més recent de la possessió. Segons aqueix autor *A Mallorca el concepte possessió forma part de l'univers quotidià i no ofereix dubtes, tot i les grans transformacions contemporànies de l'àmbit rural. Amb aquest mot es designen les grans porcions de terra pertanyents a un propietari, destinades a l'explotació agropecuària a partir d'un gran contingent de mà d'obra i administrades des d'un petit nucli d'edificacions anomenades les cases. Aquest terme és equivalent (o millor dit, molt semblant) al de lloc de Menorca, mas o masia a Catalunya, al de cortijo d'Andalusia o pazo a Galícia. Pel que fa a l'extensió mínima de terra, seguint Vicenç Rosselló i Verger (2012: 21), es pot partir de les 50 quarterades fins arribar a més de mil (VIBOT RAILAKARI, T.: *La possessió mallorquina. Arquitectura, explotació i quotidianitat*, Pollença, Mallorca, p. 13).*

separadament se conraven i se deien Rafals. Però a la nostra illa no transcorregué molt de temps després de la conquesta sense que apareixés una altra paraula genèrica per anomenar en conjunt tota heretat constituïda, ja se digués abans alqueria o rafal, honor o lloc. Aquesta és la de Possessió, paraula que des de principis del 1300 veiem usada en molts de documents per anomenar una o varies heretats aplegades. Mentres autèntiques fonts històriques no provin el contrari hem de convenir que la paraula catalana masia jamai no s'usà a Mallorca, documentalment, per anomenar cap mena de propietat rústica i s'usà en canvi la de possessió.

En distints documents que van transcrits en aquest treball se pot confirmar l'expressat. En els segles XIV, XV i següents, amb la paraula Honor s'anomenaven també moltes heretats o possessions, no apareixent clar quines eren les característiques que reunien les que així se deien.

Tota la propietat rústica mallorquina és tenguda baix alou o domini directe, a part de l'útil, i això és originari del susdit Repartiment de les terres que seguí a la Conquesta entre el Rei i Magnats, de què resulta que des d'aquella època, degut a donacions i vendes fetes pels esmentats Magnats i porcioners, moltíssimes, la major part, d'heretats eren posseïdes per persones que damunt aquelles no tenien el domini directe i sí sols la possessió de les mateixes.

No creim, per tant, fora de raó suposar que fonc la causa d'anomenar-se amb el de possessió les alqueries i rafals d'origen àrab i terres conjuntes que degut als heretaments i donacions als nous pobladors de Mallorca se formaren aleshores i seguiren creant-se després, de les que sos posseïdors no tenguessen el domini directe.

Però corrent el temps, per corrupció de l'ús de la paraula es féu aquesta genèrica i amb ella s'anomenaren tota mena de propietats, tenguessen o no damunt elles els posseïdors senyoria o domini directe i alodial, perquè és molt corrent a Mallorca adquirir aquest separadament de l'útil. Per enfiteusis perpètua s'adquiriren usualment la major part de terres i propietats ja constituïdes en possessions, reservant se el venedor el seu alou, que sovint veim adquirir mes tard pels posseïdors de les mateixes.³

Aqueixa hipòtesi no ha estat debatuda pels historiadors, geògrafs i filòlegs que han tractat aqueixa qüestió, més o manco directament⁴ o només de manera tangencial.⁵ Així i tot, aquests autors coincideixen a remarcar que el concepte va aparèixer lligat als canvis que es produïren en l'estructura social illenca a partir de mitjan segle XV. En concret, el vinculen a l'adquisició de terres en domini útil –sobretot unitats territorials de dimensions considerables, que passarien a ser conegudes per possessions– per part de l'aristocràcia ciutadana i a la reestructuració productiva de què foren objecte aqueixes terres.⁶ Tanmateix,

3 RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Antigües possessions d'Artá. Noticias de les mateixes i dels seus Senyors en els segles XIII, XIV i XV.-II, Morel o Murel (Morell)". Senyors: Descolomers i Sureda", BSAL, XXIV, 1932-1933, p. 26-29, 53-70, 122-145, 309-315; p. 310.

4 ROSSELLÓ VERGER, V.M. "La possessió, articuladora de l'espai rural. Imatge i realitat d'un sistema d'explotació esvàit", a MOREY TOUS, A.; JOVER AVELLÀ, G. (ed.): *Les possessions mallorquines. Passat i present*, Palma, 2012, p. 19-46; BERNAT ROCA, M.; SERRA BARCELÓ, J.: "Reflexions sobre el concepte de possessió (Mallorca, segles XV-XVII)", *Les possessions mallorquines: passat i present*, Palma, 2012, p. 63-80; VIBOT RAILAKARI, T.: *La possessió mallorquina...*

5 Per exemple, en Bartomeu Font Obrador es limitava a afirmar que les possessions eren *l'elenco de fincas consideradas al modo tradicional como alquerías y rahales, aunque estos términos queden superados* [l'autor es refereix al segle XVI] *por el de possessió; es la grande y mediana propiedad* (FONT OBRADOR, B.: *Historia de Lluçmajor, Vol III. El siglo XVI*, Mallorca, 1978, p. 104).

6 Segons en Gabriel Jover i n'Antònia Morey, *el mot possessió apareix en la documentació dels segles XIV a XVI amb significats diferents. Així, per exemple, aquesta paraula s'havia emprat als segles XIII-XV per designar el patrimoni que posseïa un emfiteuta en domini útil, i també designava les tinences pageses relativament grans, suficients per assegurar la reproducció d'una família pagesa i que havien de contractar treball assalariat, però que en algunes zones no formaven un territori compacte. Segons Vicenç Maria Rosselló Verger va ser durant el procés*

com assenyalava en Tomàs Vibot, el que *resulta més controvertit és apuntar l'origen exacte del mot*.⁷ O, més ben dit, del canvi de significat del terme.

Quan les possessions no eren possessions

De fet, en la documentació del segle XIII el terme possessió ja apareix en contextos idèntics o molt consemblants als dels genèrics heretat, honor i tinença,⁸ dels quals pareix que n'era sinònim, almanco en determinats contextos.⁹ És a dir, és emprat a fi de designar un bé immoble posseït per un particular, dedicat part damunt tot a usos agropecuaris, independentment de quina en fos l'extensió i que no solia fer part d'un nucli de població. Tanmateix, el seu significat també va ser l'habitual a la documentació llatina europea anterior a la conquesta i, per tant, podia abraçar la totalitat de béns immobles. Aqueix, almanco, és el significat que té en la Carta de Franquesa (1230), que –potser– degué ser la primera

de despossessió pagesa, i es palesa ja en la documentació generada pels processos judicials entre els "forans" i els ciutadans (1477, 1511), quan el significat de la paraula possessió es difongué com a sinònim d'un tipus específic de gran explotació compacta. (...) Aquesta transformació lingüística abastava, però, quelcom més important: una reorganització productiva del latifundi i una segona transformació del paisatge agrari (JOVER AVELLÀ, G.; MOREY, TOUS A.: "Les possessions mallorquines: una modalitat d'organització de l'espai agrari i de l'explotació del treball", a CONGOST COLOMER, R.; JOVER AVELLÀ, G.; BIAGOLI J. (coord.): L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poder, Girona, 2003, p. 127-238; p.176-177). D'altra banda, en Vicenç Maria Rosselló Verger remarca que la paraula possessió ja apareix documentada en el segle XIII i opina que es tracta d'un cultisme introduït a les escriptures i documents fiscals pels juristes bolonyesos o pels humanistes de la cúria reial i para esment que el significat de possessió s'accentuà com a gran explotació compacta, precisament en un període conflictiu –greuges de forans contra ciutadans, 1477 i 1511– d'anulació del poder forà (ROSSELLÓ VERGER, V.M. "La possessió, articuladora...", p. 21 i 22). D'altra banda, na Margalida Bernat i en Jaume Serra argumenten que aquest concepte de possessió començà a prendre forma ja avançat el segle XV, en una fase d'inici que necessàriament s'ha de vincular amb fets cabdals com l'aparició del fideicomís. Així mateix remarquen que en línies generals, es pot considerar que, a la segona meitat del segle XV, començaren les transformacions que conduïren a la formació de la possessió com a unitat complexa d'explotació i organització agrària (BERNAT ROCA, M.; SERRA BARCELÓ, J.: "Reflexions sobre el concepte de possessió...", p. 63 i 65).

⁷ Segons aqueix mateix autor, *De manera general s'accepta que la gestació arrenca en el segle XV i es consolida en el segle XVI a partir de les conseqüències de la Revolta Forana (150-1452) i de les Germanies (1521-1523). (...) Les insuportables pressions fiscals i feudals a què estaven sotmesos els pagesos, vençuts pels ciutadans, originà una massiva alienació de la terra per poder-les afrontar. A partir d'aquell moment, moltes de les velles alqueries d'origen àrab i la resta de propietats creades durant els segles posteriors a la conquesta passen a ser possessió dels nous propietaris, una incipient classe terratinent qui perpetuà el seu patrimoni fins a la modernitat a partir d'estratègies hereditàries, matrimonials i també legals. Aquests nous propietaris s'assenten definitivament i, a poc a poc, incrementen l'àrea de conreu a partir de noves roturacions fins a la creació d'autèntics latifundis. El terme possessió, per tant, es comença a emprar coincidint amb aquesta nova conjuntura dirigida per la classe ciutadana. La nova designació s'assimilà i es difongué ràpidament en la societat mallorquina i, ja cap a finals del segle XVI, esdevé el terme més habitual, encara que les formes alqueria i rafal (traduccions de l'àrab al-qaria i rahal) són també usades, fins i tot fixades com a topònims (VIBOT RAILAKARI, T.: La possessió mallorquina..., p. 13-14).*

⁸ SOTO COMPANY, R.: "Abans de les possessions. Les formes d'organització territorial a la Mallorca medieval", *Les possessions de Mallorca: passat i present*, Palma, 2012, p. 47-62.

⁹ Així es pot observar en diferents documents, en els quals apareixen mentats les *hereditates sive possessiones* (1233); *honoribus et possessionibus*; (1239); *honores sive possessiones* (1249) *Honores, et possessiones* (1257); I en el mateix document de 1269, els mateixos béns immobles, radicats a la ciutat, són descrits com *hereditates et possessiones (...)* *domos hereditates vel alias possessiones (...)* *domos vel alias hereditates seu possessiones (...)* *hereditates ac possessiones (...)* *honores domos vel alias hereditates seu possessiones (...)* *hereditates vel possessiones (...)* *ipsis hereditatibus seu possessionibus, partem suam pro ipsis hereditatum et possessionibus (...)* *pro domibus et hereditatibus ac possessionibus (...)* *domibus hereditatibus seu possessionibus (...)* *hereditatibus et possessionibus* (ARM, Llibre de Privilegis i Franqueses confeccionat en 1334 per Romeu dez Poal, f. 26r-30r). (Font <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/noticia.php?referencia=13062006> (consultat el 28 de maig de 2018), tot citant el Llibre de Privilegis i Franqueses confeccionat en 1334 per Romeu dez Poal (ARM, f. 6r-9r, 10v-11v, 19r-20r, 26-30v, 40v-42r).

vegada que el mot va ser usat en la documentació referida a Mallorca: *Possessiones autem omnes, quas in civitate vel in regno habebitis vel possidebitis, habeatis franchas et liberas.*¹⁰

Abans de les possessions: les alqueries i rafals feudals

Abans de continuar, cal tenir present que, fins a mitjan segle XV, els genèrics per referir-se, de manera específica i distintiva, a les tinences grans i mitjaneres eren alqueria i rafal. En el decurs del segle XIII, i com a part d'un procés general a tota l'illa, aquests termes (que de vegades podien ser emprats per designar el mateix bé) perderen el sentit originari –és a dir, el d'època andalusina¹¹ i es convertiren en un genèric amb el qual, juntament amb els d'honor, possessió i tinença, es designaven les tinences de dimensions considerables cedides (íntegres o en fraccions) en domini útil o ple durant el procés de colonització feudal.¹²

Més concretament, amb el terme alqueria se solia fer referència a un territori compacte, de dimensions més o manco considerables, en les quals hi havia unes cases dedicades a habitatge i a administrar l'explotació. Tanmateix, de manera molt més ocasional, amb aqueix mot també es podia fer referència a un conjunt de parcel·les, que confrontaven o que eren a prop, a una de les quals solia haver també unes cases amb idèntica funció que les anteriorment esmentades. Per exemple, a 1381 no es detallaren documentalment quines eren les fites d'una alqueria situada a Santa Margalida perquè l'esmentada *alqueria sit sparsa per diversas sortes terre*.¹³ Aqueixa estructura, que pot semblar insòlita, no seria gaire diferent de la que s'observa en molts de masos del Principat en la baixa edat mitjana, que estaven compostats per diverses parcel·les relativament pròximes, vinculades per unes cases que en centralitzaven l'explotació.¹⁴

D'altra banda, el terme rafal podia ser aplicat a tinences de grans dimensions –com, per exemple, el rafal d'en Rubert, de més de 1.000 hectàrees d'extensió–, probablement com a record de l'apel·latiu amb què eren conegudes a l'època andalusina. La tendència

10 PÉREZ MARTÍNEZ, L.: "Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I", *Fontes Rerum Balearium*, I, 1977, p. 1-112; p. 59-66.

11 KIRCHNER GRANELL, H.: "Migración y colonización agraria de las Islas Baleares", MOLL, B.; KIRCHNER, H. (coord.): *Las Islas Orientales de Al-Andalus: Las Baleares en época islámica. Historia de las Islas Baleares*, vol. 5, Mallorca, 2006, p. 128-239.

12 MAS FORNERS, A.: "Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350): el cas de la parròquia de Santa Margalida", *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes* (2001), València, 2001, p. 321-339; p. 330-331.

13 ARM, PN T-619, f. 71-71v.

14 Segons na Rosa Lluç i n'Elvis Mallorquí, *cada mas tenia una casa i unes terres i possessions que formaven la seva masada o explotació. En cap cas, però, ens hem d'imaginar uns masos compactes amb totes les seves terres juntes i afrontant les unes amb les altres. Ben al contrari, molts masos gironins dels segles XIV i XV tenien les terres disperses, a vegades en més d'una parròquia* (LLUCH, R.; MALLORQUÍ, E.: "I. Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució", a CONGOST COLOMER, R.; JOVER AVELLÀ, G.; BIAGOLI, J. (coord.): *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poder*, Girona, 2003, p. 55. Vegeu també, tot referint-se a cronologies anteriors, les pàgines 37-64, 37-38, 43 i 47-48). En el mateix sentit, en Victor Farias afirma que *les parcel·les i la casa del mas degueren formar sols excepcionalment un conjunt compacte. Com norma pot establir-se que les pertinences d'un mas, les seves disperses terres de conreu, s'emplaçaven longe et prope de les cases i in separatis et diversis locis. Per consegüent, les hem d'imaginar disperses sobre l'espai del cultum i barrejades amb les pertinences d'altres masos veïns (comixtum)* (FARIAS ZURITA, V.: *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València, 2009, p. 58).

majoritària, però, era reservar l'ús del terme rafal per designar tinences d'extensió mitjana, circumstància que es pot fer explícita a la documentació (*magnum petiam terre vulgariter nominatam rafallus*).¹⁵

Usos del mot possessió des del segle XIII fins a les primeres dècades del segle XV

Com ja havíem indicat abans, els termes possessió, honor, i tinença podien ser utilitzats de manera gairebé indistinta i, fins i tot, aparèixer en el mateix document. Ho pot il·lustrar la relació de confrontants de la meitat d'un rafal situat a Santa Margalida —que no és anomenat— i que va ser establert a 1273:

*affrontat dictus raffallus cum omnibus suis pertinentiis et tenedonibus ex ·l· parte cum honore Arnaldi de Olivis quondam et ex alia parte cum honore Renovardi de Malbosch et ex alia parte cum tenedone alcherie voccata Maria et cum alcheria sive possessionibus alcherie Petri de Luch Rog et ex alia parte cum honoribus sive tenedonibus d'en Berengarii Clavel et Petri sa Verdera et ex alia parte cum rafallo Petri de Luch Rog.*¹⁶

Aqueix mateix document serveix per il·lustrar, d'altra banda, que es podia considerar que les alqueries estaven constituïdes per diferents possessions —potser perquè estaven constituïdes per diverses parcel·les, disperses o no—, circumstància que també es pot observar en la documentació de la següent centúria.¹⁷

En el període comprès entre el segle XIII i la primèria del segle XVII la freqüència —i el mateix ús— d'aquests mots varià sensiblement. En la documentació que hem estudiat, en el segle XVI pareix que el genèric tinença ja havia desaparegut. En la mateixa centúria el terme honor, tot i haver minvat d'ús, continuava sent emprat. Els mots alqueries i rafal varen ser profusament usats fins a mitjan segle XV i a partir d'aleshores començaren a decaure. Amb posterioritat a la Germania de Mallorca (1521-1523), el terme alqueria acabà per ser utilitzat de manera gairebé esporàdica, no com el mot rafal, que encara apareix de manera freqüent a la documentació d'aqueixa centúria.¹⁸

Contràriament, el terme possessió, emprat fins a la primera meitat del segle XV per designar part damunt tot unitats territorials situades fora dels nuclis de poblament, independentment de quina n'era la superfície,¹⁹ especialitzà el significat, que es va circumscriure a les tinences

¹⁵ ARM, M-4, f. 242-242v.

¹⁶ ARM, ECR 348, f. 68.

¹⁷ A 1338, d'acord amb el tenor d'un document, el rafal de Deuslosal, situat a Santa Margalida, estava format per diverses possessions (*possessiones dicti rafalli de Deuslosal (...) vagen ab vós ensemps a les possessions del dit rafal de Deuslosal*) (ARM, AH 437, f. 180v, 182). A 1360, d'una alqueria ubicada en el terme de Muro, s'afirma que *afrontatur ex ·l· parte in possessionibus alquerie de Castroluppino et ex alia parte in possessionibus alqueriarum Jacobi Vitale et Bernardi de Villari et ex alia parte in possessionibus Petri Cequierii que fuerunt Raimundi Gisberti et ex alia parte in possessionibus Bernardi Poqueti et in possessionibus de la Cova que sunt dels Cerdans* (ARM, PN T-394, f. 31-31v). I a 1362, d'una altra alqueria, també situada a Muro, s'indica que *afrontatur dicta alqueria ex una parte in camino publico quo itur a la mar et in possessionibus alquerie de Vallobera et ex alia parte in possessionibus Raimundi de Viridaria de Alaquentino et ex alia parte in possessionibus dicti Francisci Matamala et ex alia parte in possessionibus alquerie de Loro que est dicti Ludovici de Duroforti* (ARM, PN T-394, f. 146-147).

¹⁸ Sobre això, a banda de la bibliografia citada, vegeu VAQUER BENNÀSSAR, O.: *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, vol I, Palma, 1987 i MAS FORNERS, A.: "Una aproximació a l'evolució de la nomenclatura i la toponímia de les parcel·les i propietats d'ús agrari i ramader a Santa Margalida", *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Palma, 2005, p. 299-310.

¹⁹ En aqueix període, l'abast semàntic del mot possessió podia continuar abraçant, com en el segle XIII, qualsevol

de dimensions mitjanes i grans, dedicades a activitats agropecuàries, en les quals hi havia un conjunt d'edificacions –les cases– dedicades a habitatge i a infraestructura, des d'on es dirigia l'explotació d'aqueixa gran parcel·la (o bloc parcel·lari).²⁰ Aqueix significat s'avenia amb gran mesura amb aquell que havia tengut el mot alqueria i –en menor mesura– el de rafal.²¹

Les dècades centrals del segle XV són, per tant, un moment de canvi onomàstic i, per això mateix, l'investigador haurà d'anar amb molt d'esment quan a la documentació, d'aquesta època i anterior, hi apareguen mots que puguen ser objecte d'equívocs. En definitiva, s'haurà de tenir ben present en quina època i en quin context es fan servir. I, a més, s'ha de tenir en compte que de vegades el mateix bé pot ser designat amb termes diferents a d'altres documents de cronologia consemblant, que poden ser de naturalesa genèrica –com honor– o fer referència implícita a les seves característiques geogràfiques, cosa que permet fer-se una idea de quines n'eren les dimensions. Es tracta, entre d'altres, de mots com alqueria, rafal, marina, peça de terra, clos, camp o vinya.

Per exemple, quan els senyors de la Baronia del comte d'Empúries invocaren (1341) a l'autoritat reial perquè s'ordenàs a *tots los terratinents dels dits senyors que no gosen trèurer neguns blats ne altres fruyts de les possessions que tenen per los dits senyors*,²² el context permet arribar a la conclusió que, aquí, el mot possessió fa referència a la totalitat dels béns immobles sota alou d'aqueix feu. I això mateix quan a 1400 els senyors de la mateixa baronia es tornaven a adreçar a la cúria del governador perquè –així ho afirmaven– *que sia dupte que-ls terratinents o possehints les dites possessions e censals en alou de la dita baronia no dilaten mostrar los títols, o encartaments de las dites possessions*.²³

El mateix significat –possessió com a sinònim de la totalitat de béns immobles– és el que fa avinent, altra volta pel context, en unes ordinacions aprovades pel municipi de Binissalem s'indica que (1419) en les quals s'indica *que tota bèstia grossa, ço és, rossí, egua, bou, vaque, mul, mula, aze e somera qui serà atrobada dins vinya o figueral o altre loch plantat qui sie en lo terme de la dita parròquia*,²⁴ *que lo senyor de tal bestiar pach per cascuna*

bé immoble posseït per una persona. Així, a 1359 es feia referència a tots aquells *qui han alqueries e rafals o altres possessions en la dita parròquia* de Sant Joan (ARM, Suplicacions 21, f. 23). A 1364 els senyors de baronies del regne de Mallorca afirmaven que tenien dret a percebre fadigues, lluïsmes, foriscapis i d'altres drets sobre les possessions situades sota el seu domini (*possessionibus que sub eorum dominio et iurisdiccione tenetur*; ARM, Suplicacions 24, f. 76). A 1398, en una pragmàtica que tenia com a àmbit d'aplicació tot el regne, es manava *que tothom e tota persona de qualsevulla ley, condició o stament sia qui dins la dita Ciutat o de fora, en lo dit Regne haurà tenguda o possehida alguna possessió o bens immobles sia segura en aquella contra tot aloer e contra tot altre qualsevol demanant puxa mostrar cartes publiques fermades per los aloers de ·XXX· anys o més e que ell o los seus la dita possessió o immobles hauran possehits, ne sia tengut altres cartes pus antigues mostrar a son aloer* (PONS PASTOR, A.: "Constitucions e ordinacions del regne de Mallorca", BSAL, XXIV, 1932-1933, p. 344-363, 391-402; p. 395).

20 Sobre aqueixa qüestió, es remet a bibliografia citada.

21 Recordem (vegeu supra) que el mot rafal podia ser sinònim d'una peça de terra gran (*magnam petiam terre vulgariter nominatam rafallus*).

22 ARM, LC 3, f. 45 v.

23 ARM, LC 78, f. 124.

24 Respecte del terme parròquia, cal recordar que, en l'edat mitjana i moderna, a la ruralia mallorquina era emprat com a sinònim de vila –amb el sentit de municipi– o de terme municipal. Segons Pau CATEURA, *resulta significativament que en la documentació bajomedieval de Mallorca villa y parroquia se conviertan en términos intercambiables*. (...)

*vegada que atrobat serà dos sols per bístia per ban, dels quals haurà lo terç lo senyor de la dita possessió de tot ço qui s'haurà per rahó del dit ban.*²⁵

En altres ocasions, no n'hi haurà a bastament amb el context i haurem de menester un cert domini de la geografia històrica de la contrada per conèixer si amb el terme possessió –o honor– es fa referència, o no, a una tinença de dimensions considerables. Només per posar-ne alguns casos, a 1377 en Jaume Barceló va establir a en Bernat Venrell

*una peça [de] terra y gariga apel·lade lo camp de la Font (...) E afronta la dita pesa de terra de una part ab la honor d'en Domingo Monge e d'altre part ab la honor d'en Andreu Fabania [sic] y ab la cavalaria d'Elcudiola y d'altre part ab lo camí que partex de Santa Margalida y va a Campfuyós. Ítem un tros de prat que afronta ab lo dit camí y d'altre part ab la honor d'en Jacme Vey y d'altra part ab la honor del hereu d'en Guillem Beltran.*²⁶

El mateix any na Sibília, vídua d'en Guillem Bertran, cedia com a dot de la seva filla Antònia unes cases i dues sorts de terra. De la primera s'indica que consistia en

una sort de terra la qual yo avuia y posayia en la dita cavalaria la quals és asats prop la font de la pobla de Senta Margalida (...) la qual pesa de terra afronta de la una part ab lo camí públich e de les duas parts afronta ab les posacions d'en Jacme Vey e de le altre part ab ·l· troset de prat de Jacme Barsaló.

I la segona apareix descrita com:

*·l· altre sort de terra la qual yo avia e poseyia en la dita cavalaria asats prop del Stanyol (...) E afronta aquesta dita pesa de terra a la ·l· part a ·l· cararany que ve devés lo Stanyol y va devés Ero e de le altre part ab la posació d'en Pere Lonpart e de altre part ab les garigas comunes dels habitadós de la dita cavalaria e de la altre part afronta ab la posació d'en Jacme Vey.*²⁷

L'anàlisi dels dos documents anteriors, referits a l'àrea de petites parcel·les situada vora el nucli o pobla de Santa Margalida, que tenen com a objecte canvis de domini de béns ubicats en el mateix endret –amb confrontants que coincideixen en part–, permet observar que sovint es feia servir el mot possessió per designar parcel·les petites. D'altra banda, també cal parar esment que hi ha béns que apareixen en totes dues actes notariais i que en la primera reben el qualificatiu d'honor i en la segona el de possessió. El fet, però, és que si no haguéssim pogut estudiar prèviament bé la geografia històrica de la zona, ni comparat la nomenclatura emprada en diferents documents, no haguéssim pogut saber quina casta de béns són designats amb el terme possessió.

Un altre cas: en l'inventari dels béns d'en Martí Dalmau (1431) es consignaren una

Por consiguiente, los hombres de la baja edad media no parecen haberse mostrado excesivamente escrupulosos a la hora de deslindar conceptos para nosotros unívocos como son los de villa -unidad de población-, parroquia -circunscripción eclesiástica-, y batlia -unidad administrativa- utilizando con preferencia y por las razones señaladas el de parroquia. De todo ello no cabe deducir, por supuesto, que los hombres de la edad media confundieran tales términos, ya que la misma existencia de los mismos atestigua su diferente sentido y, por consiguiente aplicación. (...) En cuanto a las tierras dependientes de cada villa se les denominaba, como en la ciudad, terme de (...) y el ya conocido de parroquia. CATEURA BENNASSER, P.: Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón, Palma, 1982, p.189-190.

²⁵ MIR, J.: "Ordinaciones de Binisalem", BSAL, III, 1889, 124-127, 130-134; p. 124.

²⁶ ARM, PN T-612, f. 25.

²⁷ ARM, PN T-612, f. 39v-40.

parcel·la, d'una quarterada i 1 quartó (0,9h) i tres possessions situades a Santa Margalida; concretament *quandam possessionem in termino de la cèquia Reyal (...) nuncupatur lo camp d'en Muntaner (...) quandam aliam possessionem scitam in termino dels cors de les Oques (...) quandam aliam possessionem clausam in termino del Stanyol*.²⁸ L'estudi de la documentació notarial de l'època permet aclarir que aqueixes possessions tornen a ser, altra volta, petites parcel·les de terres situades en les immediacions del petit nucli urbà.

Sense aqueix coneixement previ, la documentació pot fer dubtar –o confondre's– l'investigador. A 1433, en l'inventari dels béns del difunt Gabriel Riussec, es consignaren *una gran possessió prop la vila hon ha una era la qual se té per l'asgleya e són apel·lades les Jovades* i *una altra pessa de terra figural e vinya tenguda per la dita asgleya e en lo dit terme de les Jovades*.²⁹ Aqueixa descripció (*una gran possessió*) podria fer pensar que el document descriu una gran tinença, si no sabéssim que a Santa Margalida hi havia un diminut senyoriu alodial, d'unes vint-i-tres hectàrees, que tenia el seu origen en la cessió, per part del comte d'Empúries, de dues jovades de terra a la parròquia de Santa Margalida.³⁰ I, de manera ben significativa, dins aqueixes vint-i-tres hectàrees els coetanis hi descrivien l'existència de diverses possessions³¹ i –com hem vist– fins i tot d'una *gran possessió*.

En altres ocasions, seguint el mateix mètode –l'estudi de la geografia històrica de la zona i la comparació amb la nomenclatura referida als mateixos béns emprada en altres documents–, podem veure com el terme possessió és aplicat a tinences de grans dimensions i que aquestes, en altres contextos, poden ser anomenades alqueries o rafals. És el cas de Santa Eulària, que a apareix descrita com a possessió a 1409 (*omnia blada per nos in anno isto seminata in possessione vocata Sancta Eulalia*)³² i a 1419 (*partem et medietatem quan iste Guillemus habet et possidet in possessione sua dicta Santa Eulàlia (...) dicte possessionis de Sancta Eulalia*).³³ A 1429, però, Santa Eulària és considerada un rafal: *toto raffallo dicto de Sancta Eulalia*. O, també i en el mateix document, *dictus rafallus de Sancta Eulàlia*.³⁴ Però a 1468 apareix mentada al mateix temps com una alqueria i una marina (*alquariam de la Marina appellatam de Sancta Eulària (...) alquariam et marinam de Sancta Eulalia*).³⁵ I, l'any següent, a 1469, únicament com a alqueria: *quendam alchariam meam vocatam Sancta*

28 ARM, PN T-405, f. 97v-98.

29 ARM, PN T-405, f. 133-135.

30 MAS FORNERS, A.; SOTO COMPANY, R.: "El repartiment de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrològiques", a GUINOT RODRÍGUEZ, E.; TORRÓ ABAD, J. (coord.): *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó: segles XII-XIII*, València, 2007, p. 75-116.

31 Per exemple, a 1359 es va vendre una possessió situada vora el nucli Santa Margalida sota domini i jurisdicció de l'església de Santa Margalida i el seu rector. Confronta, d'una part, amb la possessió d'en Domingo Castell i de l'altra amb la possessió de Francesc Matamala; de l'altra part amb les possessions de Jaume Vey i Domingo Castell, (...) i amb la possessió de Bernat Codines. (Arxiu Privat, Protocol de Guillem Mulner, *Actes del any 1359 fins en 1360*, f. 19v-20v). A 1360 s'establí en emfiteusi *quandam peciam terre prout eam vobis terminavi et assignavi ex quandam possessionem meam vocata les Jovades quam habeo et possideo satis prope populam de Sancte Margarite* (ARM, PN T-606, f. 30-30v).

32 ARM, PN T-633, f. 31.

33 ARM, PN T-639, f. 319.

34 ARM, PN A-41, f. 101-102v.

35 ARM, PN P-328, f. 140-141.

*Eularia quam habeo teneo et possideo in parrochie Sancte Margarite.*³⁶ A la primeria del segle XVI (1502) torna a ser descrita com una possessió (*la sua poseció appal-lada Sancta Eulàlia (...) la dita possassió de Sancta Eulàlia era cremada*).³⁷

En conclusió, sense el coneixement geogràfic de l'endret, o fora dades complementàries, molt sovint resulta impossible saber quina era l'entitat dels béns designats amb el mot possessió.³⁸ Així i tot hi ha vegades, més aviat poques, que la informació documental es suficientment explícita i permet conèixer a quin tipus de bé es refereix el terme gràcies a la identificació que es produeix en el mateix document amb una o d'altra casta de bé. Per exemple, a 1380 a Santa Margalida s'assignà com a dot *quandam magnam possessionem que vulgariter nominatur la alqueria d'en Guillem Font* tot remarcant que *dicta possessio sit per diversas sortes terre distincta*.³⁹ Així mateix, a 1423 i també a Santa Margalida s'establí *quandam possessionem sive alqueriam vocata de Colombàs*.⁴⁰ Si en els dos casos anteriors el terme possessió feia referència a alqueries (i, per tant, a tinences de dimensions mitjanes o grans) també pot designar, de manera explícita, sorts o peces de terra. Ho podem constatar amb dues notícies de béns ubicats en el terme de Muro. En el primer, de 1385, es denunciava que el batle de la baronia del comte d'Empúries havia emparat *quandam petia terre seu possessione vulgariter nominata de Luchoferrat* –que també era anomenada, en català, *la sort de Luchoferrat*–⁴¹. En el segon, de 1429, en Jaume Mollet de Muro establia *quandam magnam possessionem sive peciam terre et figuralis quam habeo et possideo in cumbis de Muro*.⁴²

En qualche ocasió, potser per mor de les mateixes preferències lèxiques de cada notari, les descripcions documentals descriuen les alqueries com a béns composts d'honors,⁴³ o

36 ARM, PN S-47, f. 47v-48v.

37 ARM, PN S-392, 141v-146.

38 Vegeu com a exemple dos documents de 1429. El ciutadà Bernat Catany afirmava que era aloer a Sant Joan de Sineu *sobre certes possessions e sortes de terra e vinyes que possehex en Mateu Mercer* i que *se pendria aquelles possessions per comís* si l'esmentat Mercer no les capbreuava (ARM, LC 113, f. 17-17v). A Santa Maria del camí, com a part d'un litigi sobre camins, s'ordenava al batle d'aquella parròquia que *si atrobarets lo dit Johan Gelabert e los seus ésser en possessió de passar per lo dit camí per entrar e exir per la dita possessió en aytal cars hahut per nu-la lo dit manament lexets entrar lo dit Anthoni Laurador e possehidor de la dita possessió exir e passar per lo dit camí* (ARM, LC 113, f. 126-126v).

39 ARM, PN T-619, f. 35-36v.

40 ARM, PN T-640, f. 82v-83. Aqueixa equivalència entre alqueria i possessió es troba també en els altres termes de la Part Forana. Així, a 1446 es fa referència *una possessió o alqueria* situada a Artà (RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Antigües possessions d'Artà...", p. 137).

41 ARM, Suplicacions 29, f. 39-39v.

42 Així mateix indica que està composta de diverses parts, que havia comprades (ARM, PN A-41, f. 91-92). A 1429 la vídua d'en Joan Veny de Porreres es queixava que no podia fer les *culturacions necessàries a l'alqueria e possessió de la dita heretat* (ARM, LC 113, f. 153). Aqueixa equivalència entre el mot possessió amb els termes peça i sort pràcticament desapareix a partir de mitjan segle XV. A partir d'aleshores només es documenta de manera esporàdica. Per exemple, a 1461 es feia referència a *una alqueria ab quasaments e diverses sortes de possessions* (ARM, PN B-361, f. 107).

43 Per exemple, a 1385 s'indica que *affrontatur dicta alqueria ex una parte in honoribus alquerie nuncupate del Bisba que est Petri Albertini et ex alia parte in honoribus alquerie Castilionis Andree que tenetur sub deeno ecclesie Quatredalis Sedis Maioricarum et parte cum rafallo del Puioll qui est Guillermi Genovardi et ex alia parte in honoribus alquerie de Ero qui sunt Jacobi Figueres et cum possessionibus domine Portelle et ex alia parte in dictis possessionibus dicte domine Portelle que sunt dicti Guillermi Genovard* (ARM, PN T-619, f. 171-172).

de diverses possessions⁴⁴ o de tinences i possessions.⁴⁵ De vegades, fins i tot pareix que destrien entre les tinences de dimensions mitjanes i grans –les alqueries i rafals– i les de superfície més reduïda (les possessions), i, a més, de vegades la documentació, tant del segle XIV⁴⁶ com del segle XV,⁴⁷ distingeix entre alqueries i possessions, o entre aquestes i les marines.⁴⁸

El canvi onomàstic

Aqueixa inestabilitat onomàstica perdura, com ja havíem dit, fins a mitjan segle XV –aproximadament entre 1450 i 1460– quan, de forma abrupta, el mot possessió comença a especialitzar el significat, que es redueix a les tinences de grandària mitjana i gran –les alqueries i rafals–, denominacions que comença a substituir de manera progressiva⁴⁹ fins que, a mitjan segle XVI, aqueixa substitució pràcticament s'ha consumat,⁵⁰ tret de qualche cas aïllat. Com a conseqüència d'aqueix procés, els mots alqueria i rafal passen a tenir,

44 A 1360 s'indica que una alqueria del terme de Muro que *afrontatur ex -l- parte in possessionibus alquerie de Castroluppino et ex alia parte in possessionibus alqueriarum Jacobi Vitale et Bernardi de Villari et ex alia parte in possessionibus Petri Cequierii que fuerunt Raimundi Gisberti et ex alia parte in possessionibus Bernardi Poqueti et in possessionibus de la Cova que sunt dels Cerdans* (ARM, PN T-394, f. 31-31v). També a Muro, l'any 1361, es va fer donació de *totam illam possessionem alquerie mee tam terre laborate quam garrigie que est iuxta caminum quo tenditur recedendo a villa de Muro et eundo apud alqueria de Morello* (ARM, PN T-391, f. 56). A 1386, com a confrontants d'una sort de terra situada a Hero (Santa Margalida) es fan constar els *terminis sive possessionibus alquerie Jacobi Figuera patris mei dicti Anthonii venditoris et ex alia parte in terminis sive possessionibus alquerie Bernardi Camps et ex alia parte in honore Ffelicii Colelli et in camino publico qui recedit de Sancta Margarita et tendit ad civitatem et ex alia parte in residuo honore nostro* (ARM, PN T-619, f. 209-210).

45 A 1381 n'Antoni Cerdà i altres s'hipotecaven amb un censal *super omnibus honoribus tenedonibus et possessionibus et aliis (...) que ibi sunt quos et quas ego dictus Antonius Cerdani habeo et possideo in termino alcharie mee de Benicalvell per liberum et franquum alodium* (ACM, 14857, f. 506-509).

46 A 1339, a Artà, es fa referència a *quadam alcharia et certis possessionibus Egidii de Columbariis* i a una *alqueria et certis possessionibus eiusdem pupilli [Egidii de columbariis]* (RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Antigües possessions d'Artà...", p. 64, 65). A 1358 es va enviar una lletra als batles de Manacor i d'Artà en què s'exposava que havia comparagut a la cort del governador *en Lorens Perdines dient que ha una alqueria contigua ab algunes pocsessions les quals son en los termes dels vostres batllius entre les dites alqueries e pocsessions son algunes fites ho termes ficades les quals per passament de lonch temps se son consumades i els ordenaven que citassen els possehedors de les dites pocsessions contigues e confrontables ab les pocsessions de la dita alqueria que compareguessen en los lochs hon ficades estan les dites fites* (RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Datos para la historia de Manacor, II", BSAL, XXIII, 1930-193, p. 472-475).

47 A 1480 el canonge Gabriel Cerdà feia donació al seu nebot Antoni Cerdà de *quasdam meas alcharias et plures possessiones* situades en el terme de Santa Margalida sota alou de la Baronia que fou del Comte (ARM, PN S-137, f. 47-48).

48 Per exemple, a Artà (1399) *marina e possessions que foren del dit Gili* (RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Antigües possessions d'Artà...", p.69).

49 Així i tot vull fer notar que hi ha documents –pocs, tanmateix– en què encara alqueria i rafal són els mots més emprats, gairebé de manera exclusiva, com en la donació de *quadam alchaream nostram voccata Alcudiola* que confronta *ex una parte cum alcharea Anthonii Alòs et ex alia parte cum alcharea Joannis Monge et ex alia parte cum possessione de la Torreta que fuit d'en Vey ex alia parte cum campo d'en Llehó et ex alia parte cum alcharea d'en Cladera et ex alia parte cum comuna d'Elcudiola. Item una sorts terre de pertinentiis dicte alcharee afrontatur ex una parte cum alcharea dicti Anthonii Alòs et ex alia parte cum alchereis hereditatis Salvatoris Astarich et ex alia parte cum alcharea de la Boleda que nuch est Bernardi Carreres. Item alia sorts terre afrontatur ex una parte cum vinea del Alber et ex alia parte cum alchaere vestri dicti Anthonii acquiritoris* (ARM, PN M-507, f. 84-84v).

50 [1526] En Joan Monge de la parròquia de Santa Margalida de l'alqueria d'Alcudiola fa donació al seu fill Joan de *quadam meam possessionem dictam de Alcudiola* (ARM, PN M-518, f. 264v-265); [1527] *possessione dicti Michaelis Monge –Alcudiola–* (ARM, PN M5-18, f. 144-146); [1531] una peça de terra *in loco de Hero de pertenencia vostre possessionis* (la possessió d'Hero d'en Mateu Fuixà) (ARM, PN M-521, f. 124v-125).

de manera progressiva, una freqüència més baixa, fins al punt que el primer (alqueria) es converteix gairebé en residual⁵¹ (no així el segon). Així mateix, en segle XVI l'ús del terme possessió per designar parcel·les de terra o tinences de dimensions relativament reduïdes es va convertir en un fet excepcional.⁵²

Inicialment el terme possessió –aplicat a tinences d'extensió mitjana o gran– coexisteix amb els d'alqueria,⁵³ rafal i marina,⁵⁴ tot i que en alguns documents ja hi apareix de manera exclusiva⁵⁵ –o quasi–.⁵⁶ Podem sospitar que, almanco en alguns casos, el canvi onomàstic documental fou més lent que el real, ja que hi ha documents en què el bé que és objecte de transacció és anomenat encara rafal o alqueria, però quan es descriuen els seus confrontants, aquests ja són anomenats possessions si consisteixen en béns de dimensions considerables.⁵⁷ També es dona el cas que, en el mateix document, el mateix bé apareix descrit de manera indistinta com a alqueria (*la alcharia de Can fullós*) i com a possessió (*possessió apel·lade Campfullós*).⁵⁸

51 [1527] En Bernat Femenia de l'alqueria de Vernissa (ARM, PN M-518, f. 115v-116).

52 A 1524, quan es descriuen els confrontants d'unes cases situades dins la vila de Santa Margalida, s'assenyalen *la via publica del carer Nou et es alia parte cum possecione aut honore Petri Pastor als. Burbay* i dues cases més. El coneixement de la geografia agrària de l'endret d'aqueixa època –es tractava de la zona més parcel·lada, just devora la Vila– indica que aqueixes possessions eren en realitat parcel·les, que devien tenir com a molt algunes quarterades d'extensió (ARM, PN M-518, f. 85-85v).

53 [1467] N'Andreu Calvó i na Joaneta sa muller, habitants de la parròquia de Santa Margalida venen a en Pere Font ciutadà de Mallorca *quendam petiam terre de pertinentiis mee alcharie que té a la parròquia de Santa Margalida sota alou de la Baronia que fou del comte d'Empúries*, que confronta *ex una parte cum quadam sorte terre Jacobi Roig que ante fuit d'en Colombàs et ex alia parte cum dicta alcharia nobis remanenti sequia mediante et ex alia parte cum possessionibus vestri dicti Petri Font sequia reguali mediante* (ARM, M-502, f. 113v-114v).

54 [1468] *quadam marina vocata ab antiquo la marina d'en Reygal Moger (...) Et affrontatur ex una parte cum quadam possessione vocata la Teulada et ex alia parte cum possessionibus vocatis Benicalvell et marina Johannis Mari perochie de Petra et Petri Fornari (...) possessione vocata le Boleda et ex alia parte cum dicta possessione vocata Le Taulade* (ARM, PN M-503, f. 51-52).

55 [1469] Venda de les possessions antigament anomenades Femenia i Rafalet. Les dues possessions confronten d'una part amb possessions del dit Gabriel Cerdà (comprador), amb la possessió de Femenia i amb la possessió de Femenia i amb la possessió d'en Bernat de Femenia. D'altra part confronta amb la possessió de n'Antoni Ribes; amb la possessió de n'Antoni Ribes i amb la possessió anomenada la Torre. D'altra part amb possessions de Pere Pastor del Molí, amb un corral d'en [...] Sallera prevere, amb possessió d'en Bernat Femenia anomenada la Copa, amb una vinya d'en Joan Albertí i amb una vinya d'en Joan castelló, amb una vinya d'en Joan Font, amb una vinya d'en Llorenç Riera difunt, amb una vinya d'en Pere Fornari i amb un colomer d'en Martí Vey i amb un abellar d'en Mateu Font, amb una sort de terra d'en Joan Gil i amb una sort de terra d'en Rafel Riusech i amb la vinya de la possessió d'Alcudiola que és d'en Joan Monge menor. (ARM, PN M-503, f. 116-117).

56 [1469] Antoni Flor estableix per temps de cinc anys *quendam possessionem meam sive alchariam de Lloro quam habeo in parrochie Sancte Margarite de Muro* que confronta *ex una parte cum possessione Johannis Morey vocata Alequantí et ex alia parte cum possessione vocata Vallobera et ex alia parte cum cum rafallo G. Cruquel sequia regali mediante et ex alia parte cum cum possessione Anthonii Ribes et cum possessione vocata de Vernisa* (ARM, PN M-503, f. 37a).

57 [1477] En Joan Albertí de la parròquia de Santa Margalida lloga i estableix a en Pau Carrió la seva alqueria anomenada dels Serres que té al terme de la predita parròquia en el lloc anomenat Maria. Confronta amb la possessió de Deulosal, amb la possessió dels Gassons, amb la possessió de n'Andreu Calvó, amb la possessió de Roqueta i amb la comuna de Maria (ARM, M-507, f. 56-56v). [1479] *per vós fonch declarat la possessió apel·lade les Seras posahide per los demunt anomenats (...) que attès que le dita dona Ysabell e lo dit Johan Albertí no-s són curats dins los fatalls en dret instituhits prosaguir le dita causa d'apel·lació (...) no rest sinó executar vostre sentència e metre los dits hereus en paccífica possessió de la dita alcharia a vós per çò dehim e manam (...) matats en reyall e corporall possessió de la dita alcharia de les Seras le dita honorable dona Çafortesa* (ARM, LC 196, f. 46 v-47).

58 Entre els confrontants d'aqueixa tinença que consten en aqueix document s'hi assenyalen diferents possessions,

Tot i que resulta difícil precisar la cronologia de la generalització del canvi de nomenclatura, resulta especialment simptomàtic que en la relació, de 1477, de grans tinences adquirides per l'aristocràcia ciutadana a Santa Margalida, que formen part dels plets generals entre la ciutat i la Part Forana, aquestes apareguen descrites en la gran majoria dels casos amb els genèrics alqueria, rafal i marina, i que en la nòmina estesa a 1511, procedent també d'aquests plets generals, totes siguin anomenades possessions. Així –només com a exemple–, l'*alcharia e marina apel·lada Benicalvell* de 1477, a 1511 era denominada la *possessió apel·lada Benicalvell*; l'*alcharia qui era d'en Xpofol. Ferrer* de la segona meitat del segle XV va esdevenir la *possessió qui és stada d'en Xpofol. Ferrer* a 1511; la *marina qui era d'en Marí* era la mateixa que a 1511 era anomenada la *possessió apel·lada d'en Marí*, i la *marina d'en Rey al* passà a ser designada com la *possessió en dita parròquia anomenada d'en Rey al*.⁵⁹ De fet, tot i que mancam d'una comparació sistemàtica per a la resta de termes rurals, no crec que ens erràssem de molt si afirmàvem que en els plets de 1511 el mot possessió havia esdevengut el mitjà més habitual per referir-se als béns dels ciutadans situats a la totalitat de la Part Forana,⁶⁰ com també que aquests immobles consistien en la seva gran majoria en tinences que en el plet de 1477 eren anomenades sobretot marines, alqueries i rafals.

Investigant les raons del canvi onomàstic

Per tant la qüestió és, en primer lloc, per què, en període tan curt –a partir, aproximadament, de 1450– es produeix aqueixa especialització onomàstica, que va propiciar que, a tota Mallorca, el mot possessió es convertís –tret de casos absolutament excepcionals– en un genèric emprat només per designar les tinences mitjanes i grans. En segon lloc, i amb relació a l'anterior, cal demanar-se com és que substitueix tan aviat la resta de termes (com alqueria i rafal) emprats amb la mateixa funció d'ençà del segle XIII.

En tot cas, cal advertir que a partir –aproximadament de la dècada de 1440– comença a sovintejar a la documentació notarial, administrativa i judicial un mitjà de designació que abans era emprat sobretot en documentació administrativa i judicial. Es tracta de la fórmula *havent possessió o havent possessions* (i els seus equivalents en llatí)⁶¹ unida al nom d'un

que anteriorment havien estat anomenades alqueria o rafal (*posseció de Gabriel Stelrich*, posteriorment Son Vador) i *les posseccions de Joan Monge menor* –posteriorment Son Monjo– (AMSM, 2852/2, f. 1-2).

59 [1477] *una marina apel·lada la cova dels Pilars (...) una alcharia qui era d'en Xpofol. Ferrer (...) altra alcharia e marina apel·lada Benicalvell (...) altra marina qui era d'en Marí apel·lada lo rafal Roig. Ítem altra marina qui era d'en Fornari apel·lada Cap de Xada. Ítem altra marina qui era d'en Guiamó Fornari. Ítem una alqaria qui era d'en Guillamó Femenia apel·lada lo Pujol. Ítem altra alquaria qui era d'en Joan Monge apel·lada Femania. Ítem altra alcharia o rafal apel·lada lo Rafalet (...) una marina qui era d'en Monge de Campfuyós apel·lada la marina d'en Rey al (AH 4121 f. 138v-140); [1511] *una possessió apel·lada Castelet (...) una part de possessió apel·lada de Yero (...) una possessió la qual ha vista possehir an en Miquel Gamundí (...) mossèn Salvador Serdà cavaller posseheix en lo terme de la dita parròquia de Sta. Margarita cinch possessions apel·lades la una Femenia (...) e l'altre lo Rafalet (...) e l'altre Campfullós (...) e l'altre la Taulada (...) e la possessió qui és stada d'en Xpofol. Ferrer (...) la mitat de la possessió dita de la cova dels Pilars (...) una altre possessió apel·lada Benicalvell que fonch d'en Anthoni Serdà (...) e una altra possessió apel·lada d'en Marí (...) e una altre possessió qui fonch del dit Marí apel·lada Rafal Roig e altre possessió apel·lada d'en Ganoy qui fonch d'en Pere Fornari (...) una possessió en dita parròquia anomenada d'en Rey al (AH 4121, f. 469v-470v).**

60 LÓPEZ BONET, J.F.: *Forans i Ciutadans: els documents de la discòrdia* (s. XV), Palma, 2009-2011, p. 152-174.

61 [1462] *Bartolomeus Castell, Magdalena eius uxor, cives Maioricarum possessiones habentes in villa et parrochia de Muro* (ARM, PN S-44, f. 91-92); [1467] *En Francesc Font possessiones habentes in parrochia de Muro* (ARM, PN M-502, f. 109v-111); [1472] *En Pere Font, intitulat civis Maioricarum habens possessiones in parrochia Sancte*

ciudadà, sovint d'origen pagès. És, per exemple, el cas d'en *Franciscus albertini Ciuis Maioricarum habens possessiones in parrochia Sancte Margarite de Muro* (1460).⁶²

La consolidació d'aqueixa fórmula de designació documental, cal parar-hi esment, es produeix en un context molt precís: quan s'inicien els plets entre la Ciutat i la Part Forana, referits la distribució de la càrrega fiscal i a la contribució dels ciutadans pels béns que tenien a la ruralia. I, a més, quan molts de grans terratinents forans adquiriren el ciutadanatge i s'assimilaren a l'aristocràcia ciutadana. I, per afegit, quan molts de membres d'aqueixa aristocràcia ciutadana adquirien moltes de terres a la Part Forana, sobretot, però no únicament, grans tinençes. I això quan es produeixen plets relatius a la contribució per aquests béns. En aqueix context els ciutadans que tenien béns a un o més termes o parròquies de la ruralia devien dur endarrer de remarcar que eren això darrer (*civis Maioricarum habentes possessiones in parrochia...*) i que, per tant, no estaven obligats a contribuir a les càrregues fiscals dels municipis on tenien els béns. Això darrer, a parer meu, degué ser la causa de la cristal·lització del concepte de possessió. Però caldrà argumentar-ho.

Cives Maioricarum habentes possessiones in loco predicto: la sentència de l'abat d'Arlès

En l'edat mitjana, les formes llatines *habens possessionem* o *habentes possessiones*, i les seves variants, com *possessiones habens* o *possessiones habentes*, apareixen arreu d'Europa a fi de designar l'acció de posseir béns immobles. I de manera primerenca: segons n'Otó de Frisinga, en la *Gesta Friderici Imperatoris* (segle XII), l'esmentat emperador malmenava de paraula els monges "*possessiones habentes*".⁶³ En podem espigolar referències en una bona partida de regions europees, com Aragó,⁶⁴ Provença,⁶⁵ Gascunya,⁶⁶

Margarite (ARM, PN F-112, f. 185v-186v); [1497] *Ego Georgius albertinus domicellus de Ma. habens pocessiones in perochia Sancte Mergualite de Muro (...) do stabilio (...) quendam pocessionem meam in dicta perochia Sancte Mergualite de Muro scituatam vulgariter nuncupatam de Castellet* (ARM, PN A-107, f. 54); [1524] els donzells en Francesc d'Olesa, en Miquel de Sant Martí, en Miquel de Sant Joan, en Joanot Font i en Miquel Font germans, i en Cristòfol Serra són descrits com *habentes pocessiones im parrochia de Muro* (ARM, PN M-518, f. 63-64v); [1529] maig, 22.- En Joanot Font i en Miquel Font *cives Maioricarum habentes possessiones in parrochia de Muro* (ARM, PN M-536, f. 5v); [1532] *Mateus Font civis Maioricarum habens possessiones in villa de Muro* (ARM, PN M-521, f. 208); [1534] *Salvator Sardà miles de Maiorcis habens possessiones in parrochia Sancte Margarite* (ARM, PN M-522, f. 67v-68).

62 RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Antigües possessions d'Artá...", p. 128.

63 Concretament, *dicebat enim nec clericos proprietatem, nec episcopos regalia, nec monachos possessiones habentes, aliqua ratione salvari posse*" ASTARITA, C.: "Intelectuales orgánicos y agitadores inorgánicos. Siglo XII", *España, Francia e Italia, Revista de Historia Social y de las Mentalidades*, 20/1, 2016, p. 11-36; p. 31.

64 [1324] "*habentes seu possidentes hereditates et posesiones sitas in vega eiusdem loci de Cabannis*" (CANELLAS, Á.: *Colección diplomática de La Almunia de Doña Godina, 1176-1395*, Saragossa, 1962, p. 99).

65 [1365] "*personarum habencium pocessiones a ponte Aquarum Calidarum inferius*" (...) "*omnes et singulas personas pocessiones habentes a dicto ponte Aquarum Calidarum inferius*" (GUICHARD, F.: *Essai historique sur le Cominalat dans la ville de Digne: institution municipale provençale des XIIIe et XIVe siècles*, vol. 1, Digne, 1846, p. 368-369).

66 [1373] "*gentes tenentes pocessiones et hereditates in dicto territorio*" (...) "*illis qui tenent pocessiones in dicto territorio de Pinu Veteri*" (...) "*alios in dicto territorio pocessiones habentes*" (PROU, M.: "Informations criminelles des consuls de Fleurance au XIVe siècle (Suite.)", *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 37/145-146, 1925, p. 5-41; p. 15, 19, 23. Consultat en línia a: (http://www.persee.fr/doc/anami_0003-4398_1925_num_37_145_8292).

Ligúria,⁶⁷ o el Lazio.⁶⁸

La fórmula “*havent possessions*” –en català– apareix ben documentada a Mallorca i en el regne de València durant tota l'edat mitjana.⁶⁹ En principi fa referència només al fet de posseir béns immobles en un indret determinat. En el cas de Mallorca va ser emprada amb aqueix objectiu, però fonamentalment –i aqueixa seria la particularitat mallorquina– per fer referència a ciutadans que posseïen béns en els termes de ruralia illenca. Possiblement, una de les primeres vegades en què fou usada amb aqueix sentit –cosa que possiblement n'explica la reiteració de l'ús– fou en la sentència, dictada a 1332 per orde d'en Jaume III, per l'Abat d'Arlès. El litigi, que enfrontava els ciutadans que tenien possessions en el terme de Montuiri (*civibus Maioricarum habentibus possessiones in parrochia de Montuiri*)⁷⁰ amb els representants municipals d'aquella vila, tenia com a motiu la resistència d'aquells ciutadans a contribuir a les càrregues municipals, tot argüint que d'ençà de la conquesta els ciutadans contribuïen a la ciutat per les possessions que tenien a la Part Forana (*cum dicti cives contribuant et contribuere habeant in civitate Maioricarum ubi sunt domiciliati pro omnibus possessionibus quas habent in parrochiis forensibus*).

La sentència, tal com indiquen n'Antonio Planas⁷¹ i en Josep Francesc López Bonet,⁷² va fer jurisprudència, fins al punt de ser invocada encara al segle XIX. De fet, va esdevenir unes de les bases jurídiques dels litigis dels forans i ciutadans de la segona meitat del segle XV. Concretament, l'abat va resoldre que els ciutadans havien de contribuir, per les possessions que tenien a les despeses originades amb motiu de talaies, escoltes, obres de l'església, fortificacions, camins, fonts i aqüeductes. Del tenor de la sentència s'entenia –i així va ser interpretat des d'aleshores, en els múltiples conflictes i litigis ocasionats amb aqueix motiu–⁷³ que els ciutadans no havien de contribuir a les càrregues municipals de

67 En una recopilació de privilegis, que comprèn del segle XIV al XVII es fa esment als “*homines de Varagine habentes possessiones extra Varaginem*” (ROCCATAGLIATA, A.: *Fonti per la Storia della Liguria XVI. Gli Statuti di Varazze a cura di Ausilia Roccatagliata*, Gènova, 2001, p. 90.

68 [1471] “*omnes forenses habentes possessiones et bona in civitate Montisflaconis*” (...) “*cives habentes possessiones*” (...) “*quilibet habens possessiones iuxta vias publicas*” (...) “*quod quilibet habens possessiones, et vineas anno quolibet teneatur in eorum possessionibus arbores domesticas ponere*” (DE MARIA, E.: *Antichi Statuti della città di Montefiascone, Volume I. Trascrizione di Elettra De Maria*, 2012, p. 151-152, 157, 196, 200).

69 GLICK, T.F. : *Irrigation and Society in Medieval Valencia, 1970* (consultat a partir de l'edició electronica, <http://libro.uca.edu/irrigation/irrigation1.htm>); LAIRÓN, A.J. (ed.): *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo consell de la vila de Algezira*, València, 2001, p. 32; MARTINES, J.: “El contacte del català amb la llengua dels aragonesos al segle XIII al País Valencià: influència sobre el lèxic”, *Caplletra, Revista Internacional de Filologia*, 46, 2009, p.61-88; VILLALMANZO, J. : “Mudéjares y cristianos en el señorío de Cheste (siglo XIV): dos criterios de repoblación”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 4-5, 1986, p. 131-149; p.144.

70 En el mateix document podem llegir *dictos cives Maioricarum habentes possessiones in loco predicto de Montuiri* i, també, *illi cives habentes possessiones in loco predicto* (PLANAS ROSSELLÓ, A.: *El Sindicat de Fora. Corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*, Palma, 1995, p. 70-72, 338, 340).

71 PLANAS ROSSELLÓ, A.: *El Sindicat de Fora...*

72 LÓPEZ BONET, J.F.: “Para una historia fiscal de la Mallorca cristiana (siglos XIII-XIV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 38/1, 2008, p. 101-184; p.117-118.

73 Per exemple, a 1767, en un memorial publicat a Palma i titulat *Por la Junta de la Consignación con los Magníficos Jurados de la Universidad, Ciudad, y Reyno de Mallorca sobre la más segura observancia de las capitulaciones de la Concordia del año 1684, hecha entre dicha Universidad y Reyno, Estado Eclesiástico, Honorables Síndicos Clavarios, y Acreedores Censalistas de la Consignación. Aprobada, y conformada, por la Santidad de Innocencio XII y la Magestad del Señor Rey Carlos II. Van añadidas al último algunas Prágmaticas Reales*, s'indicava, amb

la parròquia motivades per d'altres qüestions (que eren les que ocasionaven la majoria de despeses dels municipis rurals).

Així i tot sovint hi hagué ciutadans que es resistiren a contribuir en les despeses dels termes forans en concepte de talaies, escoltes, obres de l'església, fortificacions, camins, fonts i aqüeductes; és a dir, a aquelles que estaven obligats segons la sentència de l'abat d'Arlès. I, per això mateix, aqueixa sentència, i les ocasions en què fou aplicada, foren invocades tant pels municipis forans com pels lloctinents i governadors del regne a l'hora de reclamar –o d'ordenar, segons el cas– que els ciutadans *havents possessions* als termes rurals hi contribuïssen.

Sobre això resulta il·lustrativa ferm la suplicació emesa a 1385 pels jurats de Marratxí i de Calvià al governador,⁷⁴ en la qual exposaven que diferents ciutadans de Mallorca que tenien possessions al terme de Marratxí (*cives Maioricarum habentes et possidentes possessiones in dicta parrochia de Marratxino*) es negaven a contribuir a les escoltes del terme de Calvià. Contràriament, els jurats de totes dues parròquies argüien que tant els habitants dels dos municipis com tots aquells que hi tenien possessions (*omnes habitatores seu possessiones habentes in dicta parrochia de Marratxino*) tenien l'obligació de contribuir-hi. Per justificar les seves pretensions adjuntaven la sentència de l'abat d'Arlès (*sententiam latam per venerabilem monasterii de Arlès*),⁷⁵ l'ordinació reial en què se n'ordenava el compliment (*Del*

relació a la sentència de l'abat d'Arlès, *Que los moradores de la Ciudad, que havian adquirido bienes en el territorio de la Parte Forana, y los naturales de ella, que havian mudado, o mudaren su domicilio en la Ciudad en adelante solamente pagassen las tallas por los censos ya cargados el día de la adquisición, o mutación del domicilio, sin admitir aumento, ni disminución, aunque la huviesse en los bienes adquiridos: y también las tallas, que dispone la referida Sentencia del Abad de Arlés; pero no en las ordinarias, que hazen por el salario de Médico, Cirujano, Oficial, luminarias para la Iglesia, limosna de la Quaresma, y cualquier otras que sean* (p. 40).

74 ARM, Suplicacions 29, f. 83-95v.

75 *On nós per la gràcia de Déu abbat del monestir d'Arlès comissari damunt dit vista ab diligència examinada la suplicació donada al senyor rey per en Guillem Rubert Uguet Magnessa, Guillem sa Font Ramon sa Verdera per si e per los altres ciutadans de Mallorques havents possessions en la parròquia de Muntóiri e per aquell senyor rey a nós admesa vista encara la demanda per manera de reconvenió per los síndichs de Muntóiri subsaguida vistes encarta les atestacions dels testimonis davant nós en juy amenats e tot l'altres procés en lo present entre les dites parts denant nós menat diligentment examinat haüda col·lació ab los advocats de les parts damunt dites ab conseny de savis no res de les coses tocants jaquides per tal que de la tara (?) de Déu lo nostro juy isque e los ulls nostres vegen aguallat los Sants Evangelis de Déu posats en nom del pare e del fill e del sant sperit amèn. Nos emperò comissari demunt dit considerants la Ordinació reyal e encara la atestació dels testimonis damunts dits per cascuna de les parts en juy denant nós amenats. Attanent encara que als càrrechs reyls majorment dels quals profit reben les possessions dels ciutadans damunt dits donar són tanguts aquells qui han possessions en lo loch damunt dit de Muntóiri. Emperamordassò per aquesta nostra sentència diffinitiva la qual donam en aquests scrits declaram los dits ciutadans de Mallorques havent possessions en lo loch damunt dit de Muntóiri ésser tenguts pagar en les despeses fetes e sdevenidores en les talayes, scoltes, obres de esgleya e en les forses que fetes seran o fan o s faran en sdevenidor a salvació o salvatat del loch damunt dit e a comú profit d'aquell e encara en los camins, ponts, calsades e en amenaments d'aygües e aquells ciutadans a les dites despeses specialment condempnam. E axí emperò que aquells ciutadans havent possessions en lo loch damunt dit donen e donar sien tenguts a les despeses e encara faedores en los camins e ponts e calçades e en amenament d'aygües més e menys segons major e menor profit lo qual dels damunts quatre ho d'alcü de aquells sie vist per vendre e proveir porà ho qa(?) perquè als pròmens (?) d'aquellas a extimació de dos àrbitres pròmens (?) hòmens axí con en aytals coses és acostumat de fer. Emperò a les altres coses demanades per los damunt dits ciutadans a la suplicació d'aquells callament perpetual imposam los dits síndichs d'aquellas coses sentencialment absolvem aunt emperò a les altres coses que per los síndichs damunt dits contra los damunt dits ciutadans demanades foren axí del samenteri con de les altres coses a aquells síndichs callament perpetual imposam los damunt dits ciutadans quant aquelles coses sentencialment absolvem. Donada e publicada foi aquesta sentencia presents en Bernat de Ronany (?) síndich damunt dit Pere de Vilaür procurador d'aquells, en Guillem Magraner, procurador dels dits ciutadans. E com lo honrat en Bernat Sabor doctor en leys,*

*fet de les talayes e de scoltes e de obres de esgleya e d'altres enfortiments que-s fassen a salvatat de la parròquia e a comuna utilitat del loch ordona lo Senyor Rey que-y mete tothom qui hage possessions en la parròquia per so que y ha e si bé no y stà).*⁷⁶

Així mateix es reproduïen diferents lletres de governadors o del seu lloctinent relatives a aqueixa qüestió, que mostren la consolidació del vocabulari emprat en la sentència. En la que el lloctinent va remetre a 1372 al batle de Bunyola indicava que

*com aiem entès per en Bernat Vaquer e Pere Amar habitants dels dits loch que alguns privilegiats són en lo loch vostre havent aquí possessions qui contradien pagar en les messions de les talayes e de scoltes e obres de Esgleya e d'altres enfortiments qui-s fan per comuna utilitat e profit de la dita parròquia on com lo senyor nostre rey santras haie ordonat que los havent possessions en qualsevol loch o parròquia de aquesta illa jatsie que qui no facen residència degen e haien a pagar en les dites messions. E ia d'açò és stat per semblants coses per jutges reynals jutgat. Empersò dehim-vos e us manam que tots los privilegiats de qualque condició sien forçets a pagar aquella cosa en la qual a les dites messions per los pròmens sobre axò elets segons la valor de les possessions d'aquells seran taxats tota excepció remoguda. Aquesta emperò compulsió o força a vos cometem e volem que per vós sie feta sens dilació.*⁷⁷

A més, s'adjuntaren tres lletres, d'ídèntica temàtica; dues remeses al batle de Bunyola i una altra al batle de Montuiri. En la primera es feia referència als *ciutadans de Mallorques havent possessions en la dita parròquia* (Bunyola);⁷⁸ en la segona, als *ciutadans de Mallorques havent possessions en la dita parròquia de Bunyola*;⁷⁹ en la tercera, adreçada al batle de Montuiri, s'esmentaven *tots e sengles privilegis (sic) e ciutadans de Mallorques havent possessions en la dita parròquia* i s'al·ludeix, explícitament, a la sentència de l'abat d'Arlès.⁸⁰

Aqueixes no varen ser, ni de prop fer-hi, les úniques reclamacions per aqueix concepte. Només com a exemple, a 1389 els jurats de Bellver s'havien queixat a la cúria del governador que *jacsia tots los ciutedans hauent possessions en les parròquies de ffora daien a pagar e contribuir en obres de esgleya emperò que assò no contrestant alguns ciutedans hauent possessions en lo dit loch de Belluer (...) contredien pagar so en que son stats tatxats en dos talls novellament fets per la obra de la esgleya del dit loch*. El governador manà al batle de Manacor que *si atrobarets que lo dit tall sia fet per la obra de la dita esgleya segons que dit és forsets los dits ciutedans en pagar tot so e quant son stats en lo dit talls tatxats*.⁸¹ Com és evident, allò que va fer en aqueixa darrera ocasió el governador va ser ordenar que s'aplicàs –tot i que sense citar-la– el tenor de la sentència de l'abat d'Arlès.

La relativa abundància d'aqueixes resolucions explica que aquesta fórmula –*ciutadans*

Pere Jaubert en Joan Rompó (?) Anthoni de Canals en Joan cavaller notari -VIII- kalendas februarii anno Domini MCCC XXX terciò. La qual sentència enra -X- dies no fos per alcuna de les parts apel·lada passà en cosa jutjada (ARM, Suplicacions 29, f. 85v-86).

76 ARM, Suplicacions 29, f. 83.

77 ARM, Suplicacions 29, f. 86.

78 1374/febrer/23 (ARM, Suplicacions 29, f. 86).

79 1374/març/16 (ARM, Suplicacions 29, f. 86v).

80 1382/maig/3 (ARM, Suplicacions 29, f. 86v-87).

81 RAMIS D'AYREFLOR SUREDA, J.: "Datos para la historia de Manacor...", p. 473.

havent possessions en les parròquies de fora, o les seves variants– se soldificàs en el llenguatge administratiu i notarial a fi de referir-se als ciutadans –independentment del seu estament– que tenien béns mobles a la Part Forana,⁸² almanco fins a mitjan segle XVI.

A parer nostre, aqueix endarrer de precisar documentalment aqueixa condició, la d'ésser un ciutadà que posseïa béns a un terme de la Part Forana, en el llenguatge administratiu i notarial tenia com a objectiu la voluntat deixar constància sempre que fos possible que el subjecte tenia el seu veïnatge administratiu a la ciutat (una altra cosa ben distinta, però, és on tengués el seu domicili habitual). I això, perquè, com hem vist, els ciutadans no tenien l'obligació de contribuir a la majoria de despeses veïnals del terme rural on s'ubicaven les seves possessions.

Sobre això cal parar esment que d'ençà de la segona meitat del segle XIV, i especialment a partir de mitjan segle XV, va ser molt freqüent que emfiteutes benestants de la part Forana, la gran majoria posseïdors de grans tinences –és a dir, d'alqueries, rafals, marines–, assolissen la condició de ciutadà. Sembla clar que la gran majoria ho degueren amb la intenció de defugir el pagament d'una fiscalitat en continu creixement i de la qual eren els principals contribuents. O, almanco, aqueixa era l'opinió de les autoritats: *aytals no [es] façen ciutadans sinó per fraudar les parròquies de fora*, s'exposava a 1382.⁸³

Pareix que l'adquisició del títol de ciutadanatge era comunicada –així ho hem documentat en tres casos–,⁸⁴ pels jurats de la ciutat i del Regne de Mallorca al municipi d'on havia estat veïnat el nou ciutadà, fent menció expressa al fet que, a partir d'aleshores, ja no havia de contribuir a la majoria de càrregues fiscals d'àmbit municipal de la parròquia

82 Aqueixa circumstància va cridar l'atenció d'en Pau Cateura. Segons aqueix autor, Un proceso, en algunos aspectos inverso, se produce respecto al término de ciudadano. De aplicarse a los habitantes (domiciliados) de la ciudad sin discriminaciones manifiestas, durante el siglo XIII e incluso durante el XIV, pasa a tener un sentido restrictivo aplicado a un segmento social caracterizado teóricamente por formas de vida cercanas al estamento militar. La cuestión, sin embargo, deja de ser tan plausible como hemos sugerido, si consideramos, por ejemplo, la ambigüedad de ciertas formulaciones documentales de la época. ¿Qué pensar, por ejemplo, cuando la documentación del siglo XIV alude al conocido fenómeno de los 'forans que-s fan ciutadans', o de los 'ciutadans havent possessions en la part forana'? ¿Acaso aquellos foráneos pasaban automáticamente a adquirir dicha consideración restrictiva, o si era al contrario, como parece lo más lógico, cómo eran catalogados socialmente a partir de entonces? ¿Y en cuanto a la segunda pregunta formulada, se sugiere otra nueva cuestión: ¿Hay que entender a estos ciudadanos adquirentes en sentido general o restrictivo? La carta de ciudadanía otorgada a los foráneos fue regulada en sus aspectos mecánicos –período de residencia y otros requisitos– a mediados del siglo XIV en la siguiente forma; debían tener casa propia en la ciudad, y residir en ella de forma continuada por lo menos tres meses al año con su familia. Dado que tal reglamentación, dictada en 1367, tenía por único objeto evitar el fraude fiscal, debe excluirse de antemano el otorgar al concepto de ciudadano aplicado allí todo valor de clase. Faltos de documentación al respecto, al menos con la amplitud necesaria, parece lo más obvio que los foráneos se integraran en el esquema estamental de la ciudad de forma discriminada, y que sólo una parte lograra escalar, merced a alianzas matrimoniales –ya hemos visto algunos casos– y a provisiones reales, el rango de ciudadano. En cuanto a los ciudadanos adquirentes de bienes en la parte foránea, fenómeno también afectado por intereses fiscales, parece fuera de duda que tal categorización debe entenderse de forma genérica, y no con contenido estamental (CATEURA BENNASSER, P.: *Sociedad, jerarquía y poder en la Mallorca medieval*, Palma, 1984, p. 76-77).

83 Així consta en una ordenança, confirmada per en Pere el Cerimoniós, d'aqueix any (SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Obra selecta, Mallorca Medieval. Volum-homenatge*, Palma, 2005, p. 126).

84 Un de 1379 i dos de 1407, d'ídèntica data. És més que possible que fos comunicat de manera habitual durant tota l'edat mitjana, però la pèrdua de la gran majoria de correspondència dels jurats ens impedeix confirmar-ho. En tot cas, la semblança de la redacció dels dos documents que hem localitzat –amb una estructura molt similar– fa pensar que es tractava d'una fórmula habitual i que aqueix devia ser el procediment seguit usualment.

d'origen. Així ho remarcaven els jurats del Regne en una lletra adreçada al batle de Muro a 1379:

De nós jurats e prohòmens de la Universitat e Regna de Mallorques. Al honrat lo batle de la parròquia de Muro ho son lochtinent. Salut e honor. Com en Jacme Poquet fil d'en Bernat Poquet quondam habitant en la dita vostre parròquia se sie fet novellament ciutadà e nós aquell per ciutadà haiam rebut e-s sie obligat de contribuir e pagar d'equí avant en totes cozes e exaccions en les quals los altres ciutadans de la dita ciutat han acustumat e són tenguts de pagar e contribuir e encare de fer la guayta per sí o per son substituhit e fer contíne residència en la ciutat de tres meses del any sagons que per lo senyor Rey és stat ordonat e per aquesta rahó nós lo haiam scrit e notat en lo libre dels ciutadans de la ciutat. Emperamor d'assò per autoritat del offiici que usam de part del senyor Rey vos raquerem (?) e de la nostra pregam que lo demunt dit Jacme Poquet d'equí avant haiats e tingats per ciutadà e aquell tractets e procurets d'equí avant axí com a ciutadà. E an alcunes exaccions questes o tayls que la dita vostre parròquia haia a fer per qualsevol rahó d'equí avant no-l taxets ne-l constrangats de pagar sinó tan solament en aquellas cozes les quals los altres ciutadans havents possessions en les parròquies de fora pagan e han acustumat de pagar e contribuir con axí sie de justícia. Dat en Malorques a ·X· dies del mes de janer any de la nativitat de Nostre Senyor ·MCCC· setanta nou.⁸⁵

En termes molt consemblants, l'1 de febrer de 1407 els jurats de la ciutat i del Regne escriviren al batle de la parròquia de Puigpunyent la següent lletra:

De nós jurats de la ciutat e Regne de Mallorques al honrat lo batle de perròquia de Puigpunyent o asson lochtinent. Saluts e honor. Sàpia vostra saviesa que lo jorn present e devall scrit havem rebut per ciutedà de Mall. en Jacme Batle fill d'en Jacme Batle de la alqueria de Superna de la dita parròquia e aquell havem fet scriura en lo libre extraordinari de la Scrivania de la Universitat en lo qual són acostumats scriura aquells qui-s fan ciutedans perquè a raquesta del dit Jacme de les dites coses ab la present vos certifficam raquerint-vos de part de part del senyor rey de la nostra preguants que d'aquí avant aiats per ciutedà lo dit Jacme e tractets aquell axí con los altres ciutedans havents possessions en vostra parròquia⁸⁶ e no forcets aquell en pagar d'aquí avant en algunes talles, peytes e altres exaccions de vostra parròquia sinó an semblans coses que-ls altres ciutedans paguen o són acostumats pagar e contribuir con axí fer se dege per justícia. Scrita en Ma. lo primer de ffabrer del any de la Nativitat de Nostre Senyor ·MCCCC· set.⁸⁷

Tot i que tenien domicili a la ciutat –on havien de residir almanco un trimestre–⁸⁸, el fet és que molts dels nous ciutadans continuaven residint habitualment a la Part Forana.⁸⁹ Això

85 ARM, PN T-613, f. 106.

86 Segueix retxat: *si no en semblants coses qu-els altres ciutedans paguen.*

87 ADM, MSL 384, f. 28v. Segueix una altra lletra, de la mateixa data, en el mateix sentit i amb termes pràcticament idèntics, adreçada al batle de Sineu relativa a l'assoliment de la condició de ciutadà de n'Antoni Arnau.

88 Vegeu la nota següent i la referència a aqueixa circumstància que consta en el document de 1379.

89 N'Álvaro Santamaría, fent referència a la segona meitat del segle XIV, indica que *Las villas foráneas lamentaban la emigración a la ciudad, sobre todo de los más pudientes. Mas no era factor nuevo. Ya en 1363, para contener la tendencia –particularmente intensa en 1349–, se ordenó que los que trasladaran su residencia a la ciudad deberían seguir contribuyendo en las villas por los bienes raíces que tuviesen en sus términos. Cabe relacionar la emigración de 1363 con la peste de 1362. Después, en 1367, se dispuso que los foráneos que se hicieren ciudadanos tendrían*

sovint provocà les protestes dels municipis afectats, que argüien que els nous ciutadans havien de ser considerats veïnats de la Part Forana. Les reclamacions dels representants municipals de la ruralia són fàcilment explicables: els qui adquirien la condició de ciutadà s'havien situat fins aleshores entre els màxims contribuents del terme d'on havien estat veïnats fins aleshores.⁹⁰ Aqueix règim fiscal també propiciava que els ciutadans d'antic, nobles (donzells, cavallers) o no, que adquirien terres en domini útil als municipis forans, tampoc contribuïssen a la gran majoria de càrregues fiscals. Tant uns com els altres, cal remarcar-ho, eren posseïdors, per herència o adquisició d'alqueries, marines i rafals; és a dir, grans terratinents.

Conclusió

Recapitulant, cal pensar que, almanco originàriament, les fórmules *havent possessions*, *habentes possessiones* o consemblants tenien la finalitat de remarcar això mateix: que es tractava de ciutadans; és a dir, de persones no residents –administrativament almanco– a la Part Forana i que, per tant, no havien de contribuir a les talles i d'altres impositcions d'àmbit municipal del terme en què se situaven els immobles. Aquesta fórmula de designació, freqüent en la segona meitat del segle XIV, va començar a ser usada profusament, sobretot a partir de mitjan segle XV.⁹¹ Això, tot coincidint amb l'ús, de cada vegada més generalitzat, del terme possessió en els plets entre la ciutat i la Part Forana sobre la contribució a la hisenda del regne per referir-se als béns adquirits o posseïts per ciutadans a la ruralia i que, en gran mesura, consistien en alqueries, rafals i marines).⁹² Molt probablement, això s'explica per mor que en aquests plets s'adopta com a base jurídica i terminològica per referir-se a aqueixes terres i als seus posseïdors (*possessions; ciutadans de Mallorques havent possessions en...*) la sentència de l'abat d'Arlès, invocada explícitament al plet general de 1477.⁹³ Una nomenclatura d'origen judicial que, com hem vist, es va estendre a la documentació administrativa i notarial.

*que residir en la ciudad, por lo menos un trimestre consecutivo al año. Más tarde, en 1374, se precisó que durante el año que mudaran su residencia y el siguiente, contribuirían al pago de todas las tallas que recaudaran en la villa de procedencia. Una disposición de 1382 prueba que la tendencia migratoria proseguía, y que los foráneos estaban disgustados ante la inobservancia de las medidas adoptadas para contenerla. L'autor, en una nota a peu de plana que justifica aqueixa darrera asseveració, escriu que El 20 de febrero se publica en Valencia una ordenanza acerca de la cuestión. Se insiste en la necesidad de cumplir las medidas de contención y la obligatoriedad de permanencia en la ciudad, por lo menos, de un trimestre cada año. 'Tots aquells que-s volen fer ciutadans –se especifica– degen servir les coses per ells promeses, car aquests aytals no façen ciutadans sinó per fraudar les parròquies de fora (SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á.: *Obra selecta...*, p. 126).*

90 De vegades, la nova residència a la ciutat –fos o no real– es fa constar explícitament. Així a 1400 es fa referència a en *Petrus Catlarii civis Maiorice qui solebam morari in loco de Masenele* (ARM, PN T-628, f. 144v).

91 Una mostra: a 1445, i només en un protocol notarial, hi hem pogut espigolar –no el vàrem consultar de manera exhaustiva– n'*Antonius Salzetii civis Maiorcarum habens possessiones in parrochia Sancti Johannis de Sineu*, en *Johanni Bordills civi Maiorcarum habensque possessiones in parrochie Inche*, en *Bernardus Trias domicellus de Maioricis habens possessionem in parrochia de Spurlis*, en *Berengarius Albrissa et Franciscus Albrissa cives Maiorcarum habentes possessionem in parrochia Podii Pugentis* i en *Petrus Çamanera et Affrasina eiux uxor cives Maioric. habentes possessiones in parrochia de Monthuerio* (ARM, PN M-167, f. 12, 41, 135v, 198, 249v).

92 Sobre això, és de consulta obligada l'extens corpus documental estudiat a LÓPEZ BONET, J.F.: *Forans i ciutadans...*

93 LÓPEZ BONET, J.F.: *Forans i ciutadans...*, p.119-121.

Tot plegat, a parer nostre, podria ser la causa, que a partir de mitjan segle XV, de la generalització del terme possessió –fins aleshores sinònim de qualsevol tinença tenguda en domini útil– per referir-se només a les tinences de majors dimensions, les alqueries i rafals. No debades aqueixes unitats territorials, les alqueries i rafals, solien ser els béns de més entitat que els nous ciutadans tenien en el terme d'origen, i constituïen també la gran majoria dels béns que l'aristocràcia ciutadana va adquirir a la Part Forana. Sobre això, convé tenir esment que aqueixes adquisicions no es produïren de manera indiscriminada, sinó que es varen dur a terme de manera selectiva i afectaren sobretot les tinences mitjanes i grans. Al cap i a la fi els ciutadans i els forans no pledejaven ni s'enfrontaven per mor de totes les possessions, sinó per unes en concret –les alqueries, els rafals i les marines–, les que constituïen el bessó dels seus patrimonis. És a dir, per aquelles que, a partir d'aleshores, es varen convertir en les possessions per antonomàsia. En les possessions, en definitiva.

